

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ
УСПІШНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СТРУКТУРІ КОМПОНЕНТІВ
«Я-КОНЦЕПЦІЇ»»**

Виконала: студентка 3 курсу
Psms1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Масовець Сніжана Петрівна

Керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ТА КОМУНІКАТИВНОЇ УСПІШНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	8
1.1. Поняття «Я-концепції» у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях.....	8
1.2. Поняття комунікації та комунікативних процесів у психології	18
1.3. Фактори комунікативної успішності особистості	31
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНОЇ УСПІШНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СТРУКТУРІ КОМПОНЕНТІВ «Я-КОНЦЕПЦІЇ».....	37
2.1. Опис вибірки і методики дослідження	37
2.2. Аналіз результатів дослідження	40
Висновки до розділу 2	54
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність проблеми. Проблеми «Я-концепції» приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні психологи. Дослідження особистості проводиться в руслі вивчення її властивостей тобто це: установок, здібностей, характеру. До числа найважливіших відносяться роботи, які спрямовані на прояснення причинно-наслідкової залежності зовнішніх та внутрішніх проявів «Я-концепції» на основі цілісності свідомості. У цій парадигмі детермінантами розвитку та поведінки людини є внутрішні умови (властивості), що вказують на самодетермінацію особистості. Важливо враховувати при цьому, що взаємодія внутрішнього і зовнішнього безперервно носить характер взаємовпливу. Наприклад, певні особливості людини виявляються в її вчинках, та в них же і формується: характер людини, який водночас є причиною і результатом. Так, зовнішні умови, сприймаючись через «призму» свідомості, заломлюються, адаптуючись до внутрішніх цінностей, мотивам і установкам. Тому особистістю можна назвати лише ту людину, яка свідомо встановлює своє ставлення, до навколишнього, і тоді зовнішні впливи, які піддані когнітивній та емоційній обробці, і так стають частиною особистості людини, які включаючись в її «Я-образ» – одну зі складових «Я-концепції».

Також слід зазначити, що в сучасних роботах основна увага приділяється вивченню найбільш істотних особистісних причин комунікативно неуспішного (утрудненого) спілкування, особистісних характеристик, притаманних успішному в спілкуванні людині. Роботи такого роду дають уявлення про те, якими властивостями і якостями має володіти людина, щоб бути ефективним у спілкуванні, про те важливо зазначити, наскільки добре людина усвідомлює власні особливості. І тому, зазначимо, що в психологічній літературі практично немає досліджень, які вивчають усвідомлювані пріоритетні, тобто суб'єктивно цінні, характеристики особистості, які пов'язані з її успішністю в сфері комунікації. Але зростає інтерес до феномену «Я-концепції», як центрального особистісного утворення, що виявляє вплив на всі прояви особистості.

Спілкування – як необхідна умова формування, розвитку, функціонування та прояву особистості. У зв'язку з цим, успішність в області людських відносин як особливому підпросторі особистісного буття, визначається ефективністю вирішення проблем комунікації.

Об'єкт дослідження – «Я-концепція» особистості в структурі комунікативних зв'язків.

Предмет дослідження – структурні компоненти «Я-концепції» комунікативно успішної особистості.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості комунікативної успішності особистості у структурі компонентів «Я-концепції».

Гіпотеза: комунікативно успішна особистість, яка усвідомлює свої власні якості такі як успішність, що включено в складову «Я-концепції».

Для досягнення мети дослідження передбачалось вирішення таких **завдань:**

- розкрити взаємозв'язок між поняттями «Я-концепція» і «комунікативна успішність» та здійснити теоретичний аналіз;
- за допомогою теоретичного аналізу визначити структурні компоненти «Я-концепції» та феномен комунікативної успішності особистості;
- розробити методiku проведення емпіричного дослідження та зібрати необхідні емпіричні дані;
- провести статистичний аналіз отриманих даних та інтерпретацію результатів.

Методологічну основу дослідження склали: загальнопсихологічні положення про сутність, розвиток та закономірності становлення самосвідомості особистості (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, А.В. Брушлінський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.В. Москаленко, О.Б. Орлов, В.Г. Панок, М.І. Пірен, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, П.Р. Чамата, Н.В. Чепелева) загалом, на етапі професійної підготовки у

зкладах вищої освіти (Л.В. Долинська, О.М. Волкова, О.К. Дусавицький, М.М. Заброцький, І.А. Зязюн, О.В. Киричук, В.Г. Кремень, Л.М. Мітіна, С.О. Мусатов, М.В. Савчин, В.А. Семиченко) зокрема; базові теоретичні положення гендерної психології (А. Беком, С. Бем, Т. В. Бендас, О. Вейнінгер, В.О. Геодакян, Т.В. Говорун, Д.М. Ісаєв, В.Є. Каган, І.С. Кон, Я.Л. Коломинський, М.І. Пірен, З. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, Д. Таннен); особливості становлення професійного образу «Я» (А.М. Дюмін, С.Т. Джанерьян, С.А. Дружилов, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, В.І. Колесник, Л.М. Корнеєва, В.А. Мальцева, А.К. Маркова, О.Г. Молл, С.Д. Некрасов, М.С. Пряжников, В.Д. Шадриков, Л.Б. Шнейдер, М. Шоу, Б.А. Ясько); розвитку та становлення статевої ідентичності (Ю.Є. Альошина, В.О. Васютинський, А.С. Волович, Т.В. Говорун, О.С. Кочарян); концепція самодетермінації та внутрішньої мотивації (Е. Десі, Р. Руаян); дослідження мотивації з позиції системного підходу (В.Г. Леонт'єв, Б.А. Сосновський, В.Д. Шадриков), теорії мотивації (Дж. Аткинсон, Є.П. Ільїн, Д. Макклелланд, Е. Дісі, Р. Райан), а також сучасні підходи до змісту і форм надання особистості психологічної допомоги (О.Ф. Бондаренко, Н.Ф. Каліна, В.В. Рибалка, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко).

Феномен діалогу знайшов своє відображення у працях М. Бахтіна, Г. Дьяконова, С. Франка, М. Мамардашвілі, П. Флоренського, С. К'єркегора, Е. Гусерля, П. Муньє, М. Шелера, Х. Плеснера, В. Ділтея, П. Рікера, Г. Гадамера, Ж. Сартра, М. Бубера.

Як предмет спеціального дослідження, у працях видатних науковців Б. Ананьєва, В. Біблера, Л. Виготського, О. Леонт'єва, С. Рубінштейна, Г. Костюка та ін., психологічна культура почала розглядатися у 70-х роках ХХ століття. Вона постає в центрі уваги таких відомих вітчизняних науковців, як В. Войтко, В. Сухомлинський, О. Бодальов, О. Березіна, сучасних психологів (О. Асмолов, Г. Балл, М. Бастун, І. Бех, Н. Волошко, Л. Колмогорова, О. Ігнатович, Я. Коломінський, О. Мотков, В. Панченко, П. Перепелиця,

Н. Побірченко, Е. Помиткін, В. Рибалка, З. Становських, Н. Чепелєва, Т. Юренко та ін.).

База дослідження. Дослідження проводилося у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Вибірку склали студенти четвертих курсів різних факультетів та форм навчання. Загальна кількість досліджуваних – 30 осіб віком від 20-22 років. Дослідження проводилось упродовж листопада 2021 року – січня 2022 року.

Теоретичне значення дослідження: оскільки «Я-концепція» – це розширена область знань про особливості структурних компонентів особистості, то комунікативна успішність особистості залежить від ступеня даних структур.

Практичне значення дослідження: одержання результатів полягає у можливості їх використання у розробці діагностичних та корекційних програм; отримані результати можуть бути використані у закладах вищої освіти, та у психологічному консультуванні людей, що мають труднощі у сферах життєдіяльності.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких регіональних та міжнародних конференціях: на звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДРС у 2021-2022 навчальному році зі спеціальності 053 «Психологія» (Кам'янець-Подільський, 05-06 жовтня 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2022 р.), на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2022 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації. Масовець С.П. Психологічні особливості комунікативної

успішності особистості у структурі компонентів «Я-концепції». *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2022 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2022.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел (55 найменувань). Основний зміст роботи викладено на 61 сторінці. Робота містить 3 таблиці, 6 рисунків, додатки.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного та емпіричного дослідження зроблено такі висновки.

1. Важливою функцією «Я-концепції» є забезпечення внутрішньої погодженості особистості, стійкості її поведінки. Розвиток особистості, її діяльність і поведінка зазнають впливу «Я-концепції». «Я-концепція» формується під впливом життєвого досвіду людини, насамперед стосунків у сім'ї, проте досить рано вона сама набуває якості активності та починає впливати на інтерпретацію цього досвіду, на мету особистості, систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього, на оцінку своїх досягнень і тим самим на її ставлення до самої себе. Формування «Я-концепції» складається з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, і навіть під впливом механізму взаємного спілкування. На початковому етапі, практично будь-які соціальні контакти надають формуючого впливу. Проте з моменту свого зародження «Я-концепція» сама стає активним початком, важливий чинник в інтерпретації досвіду. Тому, «Я-концепція» сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду, і є джерелом очікувань особистості.

До основних компонентів «Я-концепції» належить:

- Когнітивний компонент чи «образ Я». До змісту цього компонента належать уявлення індивіда про себе самого.

- Емоційно-оцінний компонент. Основною складовою виступає самооцінка як афективна оцінка уявлень особистості про себе саму. Самооцінка породжує такі підструктурні складові як самоствавлення (тобто позитивне чи негативне ставлення індивіда до себе самого); самоповага чи самозневага, почуття власної цінності чи комплекс неповноцінності тощо.

- Поведінковий компонент, тобто потенційна поведінкова реакція, що виникає у результаті неперервної взаємодії перших двох компонентів – «образу Я» та емоційно-оцінного компоненту.

Впливаючи на внутрішні і зовнішні умови комунікативного процесу суб'єктів, можна певною мірою впливати на їх комунікативну діяльність. Під комунікативною метою розуміємо усвідомлення суб'єктом комунікативного завдання, сенсу обміну та отримання інформації:

1) На комунікативну діяльність суб'єктів впливають зовнішні (оточуюче середовище, партнери по комунікаціям) та внутрішні умови (рівень інтелектуального розвитку, особливості сприйняття, характеру, психофізичного розвитку суб'єкта).

2) Визначають близькі та віддалені цілі комунікативної діяльності суб'єктів. Під близькими цілями комунікативної діяльності розуміємо обмін та передачу інформації, під віддаленою метою комунікативної діяльності розуміємо побудування довгострокових комунікативних зв'язків, комунікативних стосунків. Віддалена мета реалізується в низці ближчих, часткових цілей, які крок за кроком ведуть до реалізації віддаленої мети, яку висувають на далеку перспективу.

3) Мотивація до комунікативної взаємодії з оточуючими детермінує комунікативну діяльність. Завдання комунікативної діяльності кожної окремої особистості визначаються її мотивацію на комунікацію, комунікативну діяльність. Мотивація на комунікативну діяльність є засобом самореалізації, саморозкриття особистості.

4) Мета і мотиви комунікативної діяльності виникають під впливом умов, за яких вона відбувається.

5) У комунікативній діяльності суб'єктів можна визначити три групи завдань: 1) завдання, спрямовані на передання та отримання інформації; 2) спрямовані на змінення стосунків; 3) спрямовані на задоволення індивідуальних потреб (співчуття, уваги тощо).

Комунікація – важливий чинник існування суспільства та взаємодії. Суспільства без спілкування немає. Воно є тим процесом, який і забезпечує утворення суспільства. Метою комунікації є досягнення взаєморозуміння чи забезпечення взаємодії. З'ясування позиції співрозмовника, досягнення

взаєморозуміння, забезпечення взаємодії є глибинною схемою стратегії спілкування.

Типи комунікацій: міжособистісні комунікації; комунікації в системах зв'язку та командах; комунікації в організаціях; електронні засоби комунікацій; усні та письмові комунікації – усні комунікації відбуваються під час розмови віч-на-віч, групових дискусій, телефонних розмов тощо, за яких розмовну мову використовують для передавання змісту.

Дослідниками виокремлено такі три головні етапи у розвитку комунікації:

1). Доіндустріальний – етап комунікації характеризується такою організацією процесу спілкування, який може бути виражений у формулі: спілкування «обличчям до обличчя». Такий процес спілкування був властивий усій спільноті і мав вигляд переважно міжособистісної, інтерперсональної комунікації, що відбувалася у формі діалогу або монологу.

2). Друкований – пов'язується з першою індустріальною революцією, з виникненням масового спілкування, що зробило життя плюралістичним.

3). Телевізійний – з'явився завдяки другій індустріальній революції, коли моделі поведінки отримувалися до того, як люди навчалися читати.

Комунікація спирається на надзвичайно важливі цілі – взаєморозуміння і взаємодію та могутній мотив – потребу у соціалізації. Без комунікації неможливе існування суспільства і, відповідно, життя самого індивіда. Якщо немає мотиву і мети, ми надаємо перевагу мовчанню, намагаємось обійтися без комунікації, якщо можемо обійтися без чужої допомоги.

Комунікативна успішність виступає як багаторівнева категорія, яка розкриває індивідуально-особистісний рівень та спосіб здійснення спілкування. Проявами комунікативної успішності студентів є потреба у спілкуванні як мотиваційна основа їх комунікативного потенціалу, комунікативна установка, комунікативні якості, що характеризують особистість у процесі взаємодії, адекватні ситуації та особистості стилі спілкування як прийоми та методи реалізації комунікативної активності. Вона є засобом оволодіння знань та соціально-психологічною характеристикою. У системі цінностей особистості,

пізнавальна активність не є значущими і займають практично останні позиції. Важливою психологічною умовою оптимізації комунікативної успішності виступають – комунікативні установки учасників спілкування. Фактори, що визначають комунікативну успішність особистості є особистісні властивості, здібності, вміння, які становлять у системі комунікативну структуру особистості, її комунікативний потенціал. Дослідження, проведенні у сфері міжособистісного спілкування В.В. Рижовим і В.А. Богдановим, уможливили припускати про існування комунікативної структури особистості.

Комунікативна успішність проявляється у комунікативних особливостях особистості, і, як наслідок, у мірі ефективності процесу спілкування. Компонентами комунікативної успішності виступають потреба у спілкуванні як мотиваційна основа (комунікативні установки, мотиви спілкування), комунікативні якості, що характеризують особистість у процесі спілкування (знання, вміння, навички, комунікативні властивості), стиль спілкування як прийоми та методи реалізації комунікативної активності. Ці складові перебувають у постійній взаємодії, визначають та взаємодоповнюють один одного. Водночас, вони співвідносяться із пізнавальною активністю, виступаючи засобами оволодіння знань та відображення їх на практиці. Постає потреба вивчення рівня розвитку складових комунікативної активності. Тому комунікативна успішність виступає головною, невід’ємною характеристикою особистості як суб’єкта спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А.Г Психология личности. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 342с.
2. Белых В.А. Зависимость восприятия образа успешности от индивидуально-психологических особенностей личности в студенческом возрасте : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Ставрополь : Ставроп. гос. ун-т., 2000.17 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва: Прогресс, 1999. 449 с.
4. Бернс Р. Что такое Я-концепция. Психология самосознательности: Хрест. / Ред. Д.Я. Райгородский. Самара : Бахрах-М, 2003. С. 333–393.
5. Бех І.Д. Виховання особистості: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. У 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
6. Бодалев А.А. Психология общения. Москва – Воронеж, 1996. 340 с.
7. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Москва-Воронеж, 1995. 326с.
8. Варій М.Й. Загальна психологія: Навч. посібник. Львів : Край, 2005. 258с.
9. Веккер Л.М. Психические процессы. Мышление и интеллект. Т. 2. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. 288с.
10. Веккер Л.М. Психические процессы: В 3 т. Т. 1. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. 302с.
11. Вундт В. Очерки психологии. Москва, 1912. 300 с.
12. Вязовова Н.В., Смолярчук И.В. Организация процесса ментального присвоения как учебно-профессионализирующая функция преподавателя ВУЗа. Ин-т психологии и педагогики Тамбовского государственного университета им. Г.Р. Державина, 2004. 213 с.
13. Гончарук Наталія, Онуфрієва Ліана. Психологічний аналіз рівнів побудови комунікативних дій. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 24(1). С. 97–117. DOI: 10.31470/2309-1797-2018-24-1-97-117.

14. Гошовський Я.О. Психогенеза образу Я депривованих підлітків: емпіричноревіталізаційний ракурс. Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. ст. : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. «Актуальні проблеми сучасної психології: здобутки і перспективи», 6 лют. 2015 р. / М-во освіти і науки України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ф-т психології ; [голов. ред. Я. Гошовський]. Луцьк, 2015. Т. 1. С. 27–38.
15. Кон И.С. Открытие «Я». Москва, 1998. 264с.
16. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. Москва, 1991. 413 с.
17. Кон И.С. Открытие «Я». Москва, 1992. 278с.
18. Кондратьева С.В. Практическая психология: учебно-методическое пособие. Минск : Университетское, 2003. 212с.
19. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учебное пособие. Москва : Издательство УРАО, 2004. 176 с.
20. Кучеренко Є.В., Беляєва С.А. Суб'єктивна успішність сучасного студента: гендерні відмінності. *Проблеми гендерної соціалізації сучасної молоді : Матеріали III Міжрегіональної науково-практичної студентської конференції.* / Під ред. З. М. Мірошник, О. А. Чаркіної. Кривий Ріг : Вид-во Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «КНУ», 2012. С. 11–15 с.
21. Кучеренко Є. В. Проблема взаємозв'язку суб'єктивної та об'єктивної успішності вчителя. *Успішність особистості: потенціал та обмеження : Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.)* / За редакцією М.Л. Смульсон, Л.М. Зінченко. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. С. 149–151с.
22. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1977, 304 с.
23. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 344с.
24. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 342с.

25. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. *Вопросы психологии*, 1997, №4. С. 28–38.
26. Михальчук Н., Онуфрієва Л. Психологічний аналіз різних типів дискурсу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 50. С. 188–210. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-50.188-210>.
27. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. Москва : Просвещение, 1991. 289 с.
28. Первин Л., Джон О. Психология личности: теория и исследования. Пер. с англ. М.С. Жамкочь под ред. В.С. Магуна. Москва : Аспект Пресс, 2005. 607с.
29. Петровский В.А. Личность в психологии: Парадигма субъектности. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 364с.
30. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. Київ : Видавничий центр «Київський», 2001. 238с.
31. Практикум по общей психологии. Под ред. А.И. Щербакова. Москва : Просвещение, 2000. 255 с.
32. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Издательский Дом «Бахрах-М», 2002. 672 с.
33. Проблемность в профессиональной деятельности: теория и методы психологического анализа. Отв. ред. Л.Г. Дикая. Москва : РАН, 20003. 356с.
34. Реан А.А. Социализация личности. Хрестоматия: Психология личности в трудах отечественных психологов. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 264с.
35. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций. Москва : Прогресс, 2001. 392с.
36. Різун В.В. Моделювання і технологія редакторських систем. Інститут системних досліджень освіти; Інститут журналістики Київського університету. Київ, 1995. 200 с.

37. Різун В.В., Мелешенко О.К. Інформаційні мережі в засобах масової інформації. Канал ИНФО-ТАСС. Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1992. 96 с.
38. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва : Педагогика, 1999. 342с.
39. Сак Т.В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. Київ : Актуальна освіта, 2005. 246 с.
40. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Под ред. В.А. Ядова. Ленинград : Наука, 1991. 264с.
41. Сергиенко Е.А. Ранние этапы развития субъекта. Психология индивидуального и группового субъекта. Под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой. Москва : Пер.Се, 2002. С. 270–310.
42. Спиркин О.Г. Сознание и самосознание. Москва, 1992. 246с.
43. Столин В.В. Самосознание личности. Москва : Изд-во МДУ, 1993. 284 с.
44. Толочек В. Стили профессиональной деятельности как часть проблемы стиля в психологии. Стиль человека: психологический анализ. Под общ. ред. А. Либина. Москва : Смысл, 1998. С.163–173.
45. Фейгенберг И.М., Иванников В.А. Вероятностное прогнозирование и переднастройка к движениям. Москва : Изд-во МГУ, 1991. 112с.
46. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Київ, 2008. 368с.
47. Baron, R. M. & Kenny, D. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
48. Barriga, A., Morrison, E., Liao, A., & Gibbs, J. C. (2001). Moral cognition: Explaining the gender difference in antisocial behavior. *Merrill-Palmer Quarterly*, 47, 532–562.
49. Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow* (pp. 349–378). San Francisco: Jossey-Bass.

50. Cunningham, W. A., Shahar, G., & Widaman, K. F. (2002). To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits. *Structural Equation Modeling*, 9, 151–173c.
51. Kohlberg, L. & Candee, D. (1984). The relationship of moral judgment to moral action. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Morality, moral behavior and moral development: Basic issues in theory and research* (pp. 52–72). New York: Wiley.
52. Lamborn, S., Mounts, N. S., Steinberg, L., & Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62, 1049–1065.
53. Lewis, K. J. S., Mars, B., Lewis, G., Rice, F., Sellers, R., Thapar, A. K., Thapar, A. (2012). Do parents know best? Parent-reported vs. child-reported depression symptoms as predictors of future child mood disorder in a high-risk sample. *Journal of Affective Disorders*, 141, 233–236. Little, T. D.
54. Lizotte, A. J., Chard-Wierschem, D. J., Loeber, R., & Stern, S. B. (1992). A shortened child behavior checklist for delinquency studies. *Journal of Quantitative Criminology*, 8, 233–245.
55. Stein, K. F., Roeser, R., & Markus, H. R. (1998). Self-schemas and possible selves as predictors and outcomes of risky behaviors in adolescents. *Nursing Research*, 47, 96–106.
56. Walinska de Hackbeil H. (1998). Pojecie «komunikacja» w amerykanskej teorii komunikacji spolecznej: Докт. дис... Uniwersytet Wroclawski, 1998.